

*Petrás Éva*¹:

Találkozások, inspirációk és a közös szolgálat. A KALOT református kapcsolatai

*Abstract. Encounters, Inspirations, and Approaches to Social Service.
The Relationship of the Catholic Youth Movement of
Agricultural Workers (KALOT) with the Reformed Church.*

The Catholic Youth Movement of Agricultural Workers (KALOT) was established in 1935 owing to the initiatives of Jesuit father Jenő Kerkai. In a couple of years, it became the most successful Catholic corporative movement in Hungary with 500,000 members. KALOT was engaged in the Hungarian social question and struggled for an agrarian reform policy. During World War II, its members and leadership also took part in the illegal, anti-fascist resistance movement. In 1945, KALOT started its post-war reorganization, but among the new political circumstances, it fought for its survival in vain: in 1946, it was banned by the communist Ministry of the Interior.

The study examines KALOT's relationship with the exponents of the Reformed Church and its movements. Based on archival research, a mutual cooperation between the denominational movements is proven, which also shows the first results of an ecumenical dialogue and practice.

Keywords: interwar Hungarian history, social issue, Christian youth organizations, social movements, ecumenism

¹ Történész, tudományos főmunkatárs-kutatásirányító, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, Budapest; e-mail: eva.petras@neb.hu.

I.

Páter Kerkai Jenő jezsuita szerzetes 1943 augusztusában a kor egyik legjelentősebb katolikus folyóiratában, a *Magyar Kultúrában* *Ifjúságunk lelkiülete és szervezése* címmel jelentetett meg egy írást, amelyben sokéves ifjúsági mozgalomvezetői tapasztalatai alapján és a jövő feladatainak perspektívájában összegezte benyomásait a szellemi és politikai érettségre ekkortájt jutó új nemzedékről. Mint írta, a tét nagy, mivel „[m]ost kezdődik azoknak a nagy lehetőségeknek a korszaka, amelyben rövid idő alatt minden szellemi vagyónállományunk elveszithető, vagy reményen felüli mértékben megnyerhető. (...) Az ifjúság tömegei sem maradnak veszteg a partokon, hajókra szállnak, indulni akarnak – és nekünk éles figyelemmel kell kísérnünk, milyen energiák kapaszkodnak vitorláikba.”² Kerkai hangja azonban bizakodó, hiszen saját pozitív tapasztalatai alapján formált véleményyt. Ezért így folytatta: „Az értelmiségi, munkás- és agrárfifjúság legértékesebb sorai azonos alapeszmék szerint igazodnak. Sok száz előadás, tanfolyam, gyűlés tapasztalata cáfolhatatlan bizonyíték erre.”³ Írása további részében ezeket az „azonos alapeszméket” részletesen is kifejtette. Megállapította, hogy:

„[a] mai ifjúság a kereszténységben is a lényegét keresi, a járulékos jelenségek mögött, sőt helyett! (...) A mai ifjúságot nem ragadja meg a barokk kor színes pompája, nem nyűgözi le a tekintélyt jelentő vagyoni hatalom, s a közéleti szereplés fénye sem túlságosan érdekli.” S miközben „néma tisztelettel áll meg a szegényházak, aggmenhelyek, árvaházak sokszor hősiesség előtt, de közben arra gondol, vajjon [sic!] hajlandók vagyunk-e ugyanilyen szent odaadással a justitia kardját villogtatni, hogy kevesebb legyen az otthontalan ember és az elhagyatott gyermek?”⁴

Végül, miután vallási és világnézeti, kulturális és nemzetpolitikai téren az új szemlélettel áthatott ifjúság feladatait sorra vette, a következő végkövetkeztetéshez érkezett el: „XI. Pius [pápa] azt mondta: »Örülök, hogy a mai korban születhettem.« Mi se sóhajtsuk vissza Ferenc József boldog idejét, mert a mai világégéshez a máglyát akkor kezdték rakni. S ha ma az elhamvadt értékek fölött kisírtuk könnyeinket, nézzünk a holnapba, melyből nyílt út vezet a kulturális és szociális értelmű népiség (...) felé!”⁵

² KERKAI Jenő S. J. (1943): *Ifjúságunk lelkiülete és szervezése*, In: *Magyar Kultúra*. 15–16. 37–38.

³ I. m. 37.

⁴ Uo.

⁵ I. m. 38.

2.

A kulturális és szociális értelmű népiség sürgető szorgalmazásáig Kerkai páter társadalomelméleti és egyházzsociológiai felkészültség birtokában, és a mozgalmoservezés gyakorlati munkájában is úttörő érdemeket szerezve jutott el.⁶

A 19. század végétől a katolikus mozgalmak elméleti háttéréül a pápák szociális enciklikái és a belőlük kibomló katolikus társadalmi tanítás szolgált. A modern világban helyét kereső katolikus egyház számára társadalmi és politikai vonatkozásban XIII. Leó pápa körlevelei – elsősorban az 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklika – nyújtották azt a megújuló szemléleti alapot, amely a szekularizálódott társadalmakban a katolicizmus értékeit elevenítette fel. Ez az enciklika indította el a 19/20. század fordulójának katolikus hitéleti és közéleti reneszánszát is. A katolikus egyház társadalmi tanításának továbbfejlődéséhez az 1930-as években újabb ösztönzést adott, hogy ezeket az éveket bizonytalanná tette az 1929-ben induló nagy gazdasági világválság és a polgári demokráciák politikai stabilitásának megrendülése. Ebben az időszakban a XI. Pius pápa által 1931-ben kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű enciklika a hivatásrendiség gondolatát helyezte előtérbe, így ez vált a korszak szociális irányultságú katolikus mozgalmainak szemléleti alapjává. A *Quadragesimo anno*ban XI. Pius olyan társadalmi modellt rajzolt fel, ahol osztályalapon működő érdekképviselők helyett hivatásrendeken keresztül történő érdekérvényesítés tehetné volna lehetővé a különböző szociális státusú emberek békés együttműködését egy igazságosabb és szolidárisabb társadalom létrehozásáért.

Magyarországon az így megújuló katolikus társadalmi tanítás olyan környezetbe érkezett, ahol a szociális kérdés nem csupán a nagy gazdasági világválság hazai begyűrűzése

⁶ Kerkai Jenő S. J. (1904–1970) jezsuita szerzetes, a Katolikus Agrárfűzéségi Legényegyletek Országos Titkárságának, majd Testületének, az 1935-ben alapított KALOT-nak létrehozója, fő szervezője és országos elnöke. 1949-ben letartóztatták, összességében tíz év börtönbüntetésre ítélték, amelyet rövid 1956/1957-es megszakítás után maradéktalanul letöltött. 1959-es szabadulása után Dunaharasztiiban, a MAHART-nál volt fizikai dolgozó, majd a püspökszentlászlói egyházi szociális otthonban lett segédlelkész. 1964-től haláláig Pannonhalmán élt. Életéről többek között lásd: BALOGH Margit (1996): A „Kisatya”: Kerkai Jenő S.J. (1904–1970), In: Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál (szerk.): *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Budapest, Barankovics István Alapítvány. 42–72.; CSESZKA Éva (2006): Jezsuita életút a diktatúrák árnyékában. Kerkai Jenő politikája, In: Szilágyi Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Piliscsaba, PPKE – BTK, 683–692.

folytán volt jelen, hanem olyan évszázados strukturális problémák következményeként létezett, amelyeket a 19. század nagy gazdasági modernizációs hulláma és a polgárosodás is csak részlegesen orvosolt. A szociális kérdés azonban a gazdasági és társadalmi fejlődés kérdéseinél is jóval átfogóbb tartalommal szerepelt a Horthy-kor értelmiségi közgondolkodásában: egyet jelentett az ország demokratizálásáról és jövőjéről való gondolkodással.

A harmincas évekre a Horthy-rendszer megreformálásának szükségessége már széles értelmiségi rétegek konszenzusává vált.⁷ A problématerületek szorosan összefüggtek egymással, és a jelen aktuális feladatainak távlatában olyan komplex kérdéskört alkottak, amelyről számottevő közéleti diskurzus folyt. Elegendő, ha csak a népi mozgalom gyökereinél jelentkező megdöbbenő felismerésre gondolunk: az értelmiség odafordulása a magyar agrárium felé nem a Trianon utáni nemzeti krízis gyógyírjának, hanem a magyar parasztság minden képzeletet felülmúló nyomorúságának a felfedezését eredményezte. Hasonlóképpen megemlítendő a magyar szociáldemokrácia ekkorra már több mint fél évszázados küzdelme a társadalmi igazságosság és a szociális biztonság megteremtéséért. Bár a Tanácsköztársaság bukása után a baloldali gondolkodás válságba került, a harmincas évekre a marxizmus társadalombírálatának értelmiségi körökben mégis vitathatatlanul nagy vonzereje volt. A katolikus társadalomtudományos gondolkodás – Kovrig Béla,⁸ Mihelics Vid⁹ és több más egyházi és világi gondolkodó munkássága nyomán – éppen a harmincas évek intellektuális pezsgése idején jutott el oda, hogy az eszméknek és reformkezdeményezéseknek ebben a forrágában a társadalmi tanítás talaján álló, de a magyar viszonyokra vonatkozó és ezek ismeretéből autonóm módon kifejlődő katolikus válaszkísérlettel jelentkezzen.¹⁰

⁷ LACKÓ Miklós (1996): *Sziget és külvilág*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete. 167–169.

⁸ Kovrig Béla (1900–1962) szociológus, szociálpolitikus, egyetemi tanár. A két világháború közti katolikus társadalomtudomány kimagasló képviselője, az Országos Társadalombiztosítási Intézet egyik aligazgatójaként szociálpolitikai törvények kidolgozója, az V. Társadalompolitikai Osztály, majd a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetője, később a (Keresztény) Demokrata Néppárt egyik alapítója. 1941 és 1944 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem dékánja, majd rektora.

⁹ Mihelics Vid Béla (1899–1968) katolikus újságíró, szociológus, a 20. századi magyar kereszténydemokrata gondolkodás és politika egyik kiemelkedő alakja. Életéről legújabban lásd: FRENYÓ Zoltán (szerk.) (2020): *Eszmék és tények. A Mihelics Vid halálának 50. évfordulójára rendezett emlékkonferencia előadásai és Mihelics Vid írásai*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó.

¹⁰ PETRÁS Éva (2013): Társadalmi tanítás és szociális kérdés: Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiségi körében, 1931–1944, In: *Egyháztörténeti Szemle*. 2. 3–19.

A katolikus társadalomtudományos gondolkodás a mozgalmatszervezési gyakorlatot is átalakította. Az ekkor újtukra induló hivatásrendi mozgalmak közül minden bizonnyal a Kerkai Jenő által elgondolt és létrehozott KALOT, a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Titkársága, majd Testülete vált a magyarországi szociális kérdés megoldására létrehozott legsikeresebb katolikus mozgalommá, amely Balogh Margit megfogalmazását idézve „semmitmondó kezdetekből üstökösszerűen a köztudatba be-robbanva (...) pár esztendő alatt félmillió tagosságával országos viszonylatban is a legnagyobb egyesületté vált”.¹¹

De mi is lehetett a KALOT sikerének titka? Kerkai páter jezsuita rendi megbízásai részeként 1935 őszétől két civil munkatársa – Farkas György¹² és Ugrin József¹³ – segítségével Szegedről a környékbeli falvakba és a tanyavilágba kijárva építette ki azt a hálózatot, amely azután alapja lett a helyi szerveződéseknek, egyleteknek és a mozgalom továbbfejlődésének. A vezetőképzőre Szegedre hívott parasztfiatalok a KALOT működéséről, céljairól és a benne rejlő lehetőségekről alapos kiképzést kaptak, amellyel felvértezve tudták később saját lakóhelyükön elkezdni a szervezőmunkát. Céljai időszerűségének és hálózatos szervezési módszerének köszönhetően a mozgalom gyors fejlődésnek indult. A KALOT 1938-ban lépett túl a csanádi egyházmegye határain és vált országossá. Ekkortól csatlakozott a mozgalomhoz országos helyettes vezetőként a szintén jezsuita Nagy Töhötöm is.¹⁴

¹¹ BALOGH Margit (2010): Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban, In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Budapest, METEM. 94. A KALOT történetének Balogh Margit külön kötetet is szentelt: BALOGH Margit (1998): *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

¹² Farkas György (1908–1991) jogász, 1935–1939 között a KALOT ügyvezető titkára, 1942-től 1946-ig a KALOT érdi népfőiskolájának igazgatója, 1945-től a Demokrata Néppárt tagja, majd parlamenti képviselője.

¹³ Ugrin József (1910–1993) a KALOT egyik főszervezője, 1947-ben a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

¹⁴ Nagy Töhötöm (1908–1979) jezsuita szerzetes, szabadkőműves, közíró. A KALOT helyettes vezetőjeként aktív részese volt az agrárifjúsági mozgalom életének. 1945–1946-ban futárszolgálatot látott el a magyar katolikus egyház és a Vatikán között, majd egyházdipломáciai küldetéssel közvetített a Vatikán és a Magyarországon tartózkodó szovjet katonai hatóságok között. 1947-től Dél-Amerikába kényszerült, ahol a jezsuita rendből való kilépése után szabadkőműves

A KALOT *Vezérkönyve* négy rövid, könnyen érthető jelszóban foglalta össze célkitűzéseiket: „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart!”¹⁵ E jelszavak tömören jelenítették meg a mozgalom keresztény, illetve szociális törekvéseit és nemzetről alkotott elképzeléseit. Általuk a KALOT olyan programot kínált, amely az agrárkérdés komplex értelmezésével nyitott utat tagjainak ismereteik bővítésére és tájékozódási horizontjuk kitágítására, értékeik és képességeik tudatosítására és fejlesztésére, az egyéni törekvésekben és a közösségi cselekvésben rejlő erő felismerésére. Egyszóval segítséget nyújtott a szegénység és a gazdasági bizonytalanság strukturális problémáit nemzedékek óta ledolgozhatatlan hátrányként hordozó parasztság legagiliasabb tagjainak – a parasztifjúságnak – a felemelkedéshez.

Az országos terjeszkedés és a specializálódás következő lépcsőfokaként a parasztság munkarendjét és iskolázottsági fokát tekintetbe véve a KALOT népfőiskolákat is szervezett.¹⁶ Első népfőiskolájuk Érden nyílt meg 1940-ben, tizenegy éves fennállása alatt pedig összességében húsz népfőiskolából álló hálózatot működtettek. Egyes népfőiskolákon telepesképzőt is indítottak, és megtették az első lépéseket, hogy a KALOT-tagokat szövetkezeti földbérléssel földhöz juttassák.¹⁷

lett. 1968-ban repatriált, és haláláig Budapesten élt családjával. Életéről lásd: PETRÁS Éva (2019): *Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei*. Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó.

¹⁵ FARKAS György (szerk.) (1937): *Vezérkönyv agrárifjúsági vezetők számára*. Szeged, KALOT.

¹⁶ A népi tehetséggondozás és elitnevelés céljával létrejövő népfőiskolák dán és finn mintára jelentek meg Magyarországon. Az első népfőiskolát a Magyar Gazdaszövetség alapította 1914-ben Kecskeméten, ez azonban az első világháború miatt nem bizonyult életképes alapításnak. A Horthy-korban azután a népfőiskola-szervezés lendületet kapott és különböző szervezetek, a protestáns egyházak, illetve magánszemélyek is hoztak létre népfőiskolákat. PAPP István (2008): *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Budapest, Napvilág Kiadó. 93–105. A méltatásokból, visszaemlékezésekből és a téma feldolgozásaiból ehelyütt a katolikus KALOT népfőiskoláiról és a református KIE népfőiskola szervezői tevékenységéről a *Honismeret* c. folyóiratban egymás mellett megjelent két megemlékező írást emeljük ki. UGRIN József (1984): A KALOT népfőiskoláiról és KOVÁCS Bálint (1984): A KIE és a népfőiskolai mozgalom, In: *Honismeret*. 2. 25–28.

¹⁷ KALOT népfőiskola működött Érden, Szegeden, Zircen, Palicsfürdőn, Jánosiban, Csíksomlyón, Balatonberényben, Püspöknádasdon, Hajdúdorogon, Egerben, Kisunyomban, Egyházásfalun, Vértesacsán, Kassán, Vágsellyén, Kecskeméten, Szatmárnémetiben, Szilágysomlyón,

3.

A protestáns–katolikus felekezetközi együttműködés fejlődésének és az ökumenikus gondolat irányába tett gyakorlati lépésnek tekinthető, hogy éppen a népfőiskolák tevékenysége adott alkalmat arra, hogy a KALOT kapcsolatokat építsen ki a református ifjúsági szervezetekkel és azok vezetőivel. Ez főként az állami szervekhez és az állami nevelésügyhöz való viszony végiggondolása, a nézőpontok egyeztetése és a közös érdekek képviselése okán vált időszerűvé. A KALOT és a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) által összehívott 1940. május 24-i bizalmas népfőiskolai értekezleten Kerkai Jenő – református előadók között – *Az egyházi irányítás, a lelki nevelés és az ifjúsági munkával való kapcsolat* címen tartott expozté.¹⁸ A további nagytarcsai és budapesti egyeztetéseken hátróztak egy protestáns és katolikus szervezeteket tömörítő Népfőiskolai Tanács létrehozásáról is, amely végül 1941 májusától koordinálta és egységes keretbe foglalta a közös munkát.¹⁹ Az elkövetkező időszakban a KALOT és a KIE több közös ankétot is szervezett, amelyeken katolikus részről Kerkai több alkalommal felszólt. Az 1941-es tanácskozácson elhangzott beszédében amellet érvelt, hogy „[a] Népfőiskola célkitűzése nem lehet általános, hanem a népi műveltség diadalra juttatását kell célul kitűzni! (...) Nem lehet cél a város kultúrájával beoltott »műparasztoakat« nevelni. A cél csak az lehet, hogy a Népfőiskola hallgatói alkalmasabbá váljanak saját falujuk vezetására, lelkük mélyéből megszeressék saját magyar népi kultúrájukat, és értsék a módját, hogyan lehet gazdaságilag a felemelkedés útjára lépniök [sic].”²⁰

A KALOT megerősödésében komoly súllyal esett latba, hogy egyre jelentősebb egyházi támogatottságán túl kormányzati tényezők is felügyeltek munkájára és támogatták tevékenységét, mivel az agrártársadalom politikai szélsőségektől mentes fejlődésének lehetőségét látták benne, márpedig ennek a világháború előestéjén egyre nagyobb szerepe

Ungváron és Endrődön. UGRIN József (1995): *Emlékezéseim. A KALOT parasztiifjúsági mozgalomról, a népfőiskolákról, meg egy kicsit előbből is*. Budapest, Magyar Népfőiskolai Társaság – Püski. 120.

¹⁸ P. Kerkai Jenő S. J. *felszóalása a KIE és a KALOT által szervezett ankéton*. Zsinati Levéltár (a továbbiakban MREZSL) 21/b. f. 7. d. Keresztyén Ifjúsági Egyesület – Népfőiskola.

¹⁹ KOVÁCS (1984), 27.

²⁰ KERKAI Jenő S. J.: *A népfőiskolai gondolat magyar megvalósítása*. MREZSL 21/b. f. 7. d.

lett. Az államhoz való viszony vonatkozásában a KIÉ-vel tartott közös ankéton Kerkai mindazonáltal a társadalmi kezdeményezés elsőbbsége és hatékonysága mellett tette le a voksát. Így érvelt:

„A Népfőiskola megvalósítása nem az államnak, hanem a társadalomnak a feladata legyen! Ha e feladatot az állam vállalja, akkor megvolna a hivatalos jelleg kölcsönözte tekintély, de elmaradna a szabad társadalmi kezdeményezés lendülete és öröme.

Ha a Népfőiskola állami kézben volna, megoldódnék könnyen az anyagi alátámasztás kérdése, de hiányoznék a szabad társadalmi kezdeményezés nemes versenyre keltő szelleme.

Az állami bürokrácia gondoskodnék az intézkedések alapos megfontolásáról, de a kor követelményeinek megfelelő gyors intézkedés lehetetlen volna.”²¹

A dilemmák felvillantása után a jezsuita atya beszéde végén ismét kiemelte saját álláspontját, miszerint e munkát alapvetően a társadalomnak kellene elvégeznie, ám nézete szerint ehhez „az államhatalom jóindulatú támogatása” és „a vallás szilárd fundamentuma” is szükséges. E nézőpontjával Kerkai páter a világháború után leginkább Nyugat-Európában előtérbe kerülő kereszténydemokrata „szubszidiaritás” elvét előlegezte meg.

Magyarországon azonban ekkor és a háború után is más világ alakult. Azzal, hogy az ország belépett a világháborúba, alapvetően megváltozott az a politikai és társadalmi környezet, amelyben a KALOT és a református ifjúsági mozgalmak dolgoztak. Ez a KALOT-nak a Leventeegyesületek Országos Központjával, a LOK-kal,²² majd a KALOT–LOK együttműködési megállapodás mintájára a LOK-nak a KIÉ-vel kötött megállapodásában

²¹ Uo.

²² A KALOT 1941. október 18-án kötött megállapodást a Leventeegyesületek Országos Központjával. A létrejött megállapodás az aszimmetrikus tárgyalási pozíciót híven tükrözte: a KALOT tudomásul vette, hogy a háborús körülmények az ifjúság fokozott katonai előképzését követelik, valamint infrastruktúráját és személyi állományát is részben a LOK-kal közösen kialakított program megvalósítására ajánlotta fel. Viszont garanciát kapott, hogy folytathatja munkáját, amely – a meglévő hálózat működtetése mellett – több új népfőiskola elindítását, és ekkor már egy kísérleti telepesszélő létrehozását is magában foglalta. A szerződés szövege megtalálható például Nagy Töhötöm irathagyatékában: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 216. f. 67. ő. e.

öltött konkrét formát,²³ amely megállapodások a háborús időszakban az ifjúságnevelés feltételeit és lehetőségeit rögzítették a két egyházi mozgalom számára. A mozgalmak tehát ebben az új keretrendszerben folytatták munkájukat; például 1942-ben a KALOT érdi népfőiskoláján a KIE világnézeti előadássorozatot tartott olyan közreműködők részvételével, mint Pógyor István, Szikszay Béla, Kiss Ferenc, Batiz Dénes és Kovács Bálint.²⁴

A megnehezedő viszonyok közepette azonban egyre nagyobb jelentősége lett annak, hogy a felekezeti közötti együttműködés során olyan személyes szálak szövődtek, amelyek a háborús időszakban is tovább éltek. Ez az élő kapcsolatrendszer pedig adott esetben a Magyarország háború utáni jövőjéről való közös gondolkodást vagy a németellenes ellenállásban való részvételt ugyanúgy lehetővé tette, mint az ország világháború utáni kül- és belpolitikai helyzetének alakítását, kinek-kinek a maga lehetőségei szerint.²⁵

4.

Mivel a KALOT vezetősége jó kapcsolatot alakított ki a református ifjúsági mozgalmakkal, a közös társadalmi szolgálat tapasztalata az együtt munkálkodás további konkrét lehetőségeit is megnyitotta. Ezért nem csupán gesztusértékűnek tekinthető, hogy a Soli Deo Gloria Diákszövetség Kabay Márton Köre által 1942. február 15-e és 22-e között megrendezett ún. „Végzetek konferenciájára” a KALOT egy küldöttét is meghívták.²⁶ A konferencián munkás-, paraszt- és értelmiségi fiatalok gyűltek össze azzal a

²³ *LOK–KIE együttműködés*. 1941. december 2. MREZSL 21/b. f. 7. d. és BALOGH (1998), 121–123.

²⁴ *A KALOT érdi népfőiskoláján tartott átképző tanfolyam. A KIE világnézeti előadássorozata*. MREZSL 21/b. f. 7. d.

²⁵ A katolikus ellenállás kialakulásáról lásd: KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – SOÓS Viktor Attila (szerk.) (2019): *Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. Agyagosszergény, Közi Horváth József Népfőiskola. Református oldalról Soos Géza tevékenységét említjük meg. Vö. HARDI-KOVÁCS Gellért (2021): Soos Géza, az elfelejtett hős, a nemzet lelkiismerete, az ellenállás szíve és lelke, In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 213–236.

²⁶ *Meghívó és programtervezet. Magyar Református Diákok SDG Kabay Márton Köre*. MREZSL 24/a. 4. d. A „Soli Deo Gloria” Református Diákmozgalom iratai.

céllal, hogy egymás helyzetét és értékeit jobban megismerjék, és hogy a népi írókkal találkozzanak, velük eszmét cseréljenek. Ez a konferencia alapozta meg utóbb a balatonszárszói nyári találkozókat is.²⁷ A „Végzett mozgalom” körlevele ekként emlékezett meg az eseményről: „Talán még soha nem gyűltek össze Magyarországon testi és szellemi munkások ennyi jóindulattal és egységre igyekezéssel, mint február 15–22-ig az SDG nagytermében. (...) Kezdjük megszokni és tudomásul venni, hogy Isten hatalmas tervek megvalósítására szánja a Soli Deo Gloriát, annak az egész országban csak néhány tagot számláló végzett tagozatát és a központi Kabay Márton-kört.”²⁸

A konferencián a KALOT képviselőjében végül Nagy Töhötöm vett részt, előadására 1942. február 18-án került sor. Beszéde erről az alkalomról nem maradt fenn, de a visszaemlékezések meleg hangon örökítették meg részvételét. „Az ifjúsági egyesületek” c. megbeszélésen felejthetetlen élmény maradt a KALOT alelnökének, Nagy Töhötömnek testvéri részvétele. „Nem zavarta a reverenda abban, hogy néhány népi tánccal mindjárt be is bizonyítsa népünk iránti szeretetét” – írták róla a „Végzett mozgalom” körlevelében.²⁹

De nemcsak Nagy Töhötömnek volt sikere. Az SDG elnöksége számára írt beszámoló szerint „52 paraszt hozta el faluja üzenetét, 60 munkás és 40 értelmiségi, főleg egyetemista ifjú jött el testvéri összefogást kereső szívvel. (...) Amilyen csendben hintette el a Kabay Márton-kör ennek az összejövetelnek a magját, ugyanolyan csendben növekszik belőle a palánta” – állapították meg.³⁰ Az SDG elnöke, Soos Géza,³¹ pedig úgy nyilatkozott, hogy „[a] Soli Deo Gloria új nagy szolgálata volt ez a konferencia. Felekezeti közti munkát kezdtünk ezzel, hitvallásos irányunkat fel nem adva.”³²

²⁷ HAVAS Gábor – KULIFAY Albert (szerk.) (1992): *A Soli Deo Gloria szövetség története*. Budapest, Soos Géza Soli Deo Gloria Református Diák Ifjúsági Alapítvány, 193–209.

²⁸ *Végzett mozgalom körlevele*. II. évf. 3. levél. 1942. március hó. MREZSL 24/a 4. d.

²⁹ Uo.

³⁰ *A Kabay Márton-kör – levelezés és programok, 1940–1947*. MREZSL 24. f. h. 1. d.

³¹ Soos Géza (1912–1953) jogász, református lelkész, politikus. 1932-től az SDG elnöke, az 1942-es és 1943-as szárszói konferenciák szervezője, a Magyar Közösség tagja, a Magyar Függetlenségi Mozgalom és a Kiugrási Iroda egyik vezető egyénisége.

³² Idézi LOPPERT Dániel (2010): Ifjúsági élet a két világháború közötti Magyarországon. A Soli Deo Gloria Egyesület története, In: Kulin Ferenc – Veliky János (szerk.): *„Zengett Sionon a szoltár”. A magyar kálvinizmus kulturális és civilizációs hatásai*. Budapest, Argumentum, 203.

A protestáns és katolikus felek kölcsönösen jó benyomásai garanciát jelentettek a folytatásra. A budapesti jezsuita rendház *historia domusa* szerint Nagy Töhötöm 1942. június 30-án utazott Balatonszárszóra, a bejegyzés szerint azért „hogya a református gyűlésen konferenciát tartson”.³³ Beszéde erről az alkalomról sem maradt fenn, ám Németh László egy komoly, vitától sem mentes beszélgetés nyomát rögzítette visszaemlékezésében. Így írt:

„Még a katolikus KALOT vezetőjével – akit Püski jónak látott elhívni ide – folyt beszélgetésből is továbbhajtott, csírázott valami. Ez vallás, de nem kereszténység, mondta az eléggé jófejű jezsuita, amikor elméletem a vallásos ösztönökről s azoknak a ma uralkodó gondozásáról, mintegy teológiai névjegy-átnyújtással, elmondtam neki. Az ő részéről ez persze elutasítás volt; énbennem azonban újra megmozdult a vágy, hogy ami a vallásban igazán életet tápláló, volt világképek meghasonlást szülő roncsaiból én a köröttem gomolygó ifjúságnak átmentsem valahogy.”³⁴

Nagy Töhötöm jelenlétét Darvas József is a párbeszéd, a vita őszinte és barátságos légkörében helyezte el a balatonszárszói találkozóról szóló *Egy nyaralótelep két arca* című írásában, amely egyúttal az egész találkozó hangulatát is érzékletesen visszaadja:

„Eljött például Nagy Töhötöm páter, a katolikus népfőiskolák, a katolikus parasztfiatalok szervezetének, a KALOT-nak egyik szellemi vezetője is. (...) A különböző vallási árnyalatok, a legkülönfélébb felfogások is szépen megférnek itt egymás mellett, mert – mint éjjel az alvók fölé a deszkabarakk [sic!] közös fedele – a viták fölé egyetlen gond és szándék terít sátrat: hogyan lehetne jobbítani a magyar nép sorsán? A vélemények nem mindenben egyezők. Hiszen éppen az a cél, hogy őszintén elmondjuk egymásnak, mit és hogyan akarunk. Azaz, abban, hogy »mit«, nincsen is semmi különbség. Jobb és biztosabb jövődöt a magyar népnek s rajta keresztül az egész magyarságnak. Az utat és a módot ki így látja, ki úgy, de az elő-

³³ Konferenciát tartson = előadást tartson. Diarium Residentiae Budapestiensis ab anno 1926 usque ad annum 1944. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára (a továbbiakban JTMRL) II. 4.1. Diarium 1942.

³⁴ NÉMETH László (1977): *Homályból homályba – életrajzi írások*. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. 617–618.

adások, a viták, az *esti tábortűz melletti őszinte beszélgetések* mégsem annyira az elvek és eszmék csatái, hanem inkább a népért való szolgálat szép szándékának tanácskozásai.³⁵

Az emberi emlékezet pontatlansága miatt a szakirodalomban sokáig kérdéses volt a KALOT képvisellete az 1943-as balatonszárszói konferencián. Ma már tudjuk, hogy Kerkai páter azért nem tudott ezen részt venni, mert az éppen ugyanebben az időben Győrött zajló, Apor Vilmos győri püspök által összehívott titkos katolikus tanácskozáson vett részt huszonkét másik katolikus klerikus és civil mozgalmi vezetővel együtt, akikkel – érdekes párhuzam – szintúgy az ország és benne egyházuk világháború utáni helyzetének, lehetőségeinek kimunkálásán fáradoztak, mint protestáns társaik Balatonszárszón.³⁶ Nagy Töhötöm pedig ezúttal betegség miatt nem tudott Budapestről kimozdulni, amint erről ismételtelen a budapesti jezsuita rendház *historia domusa* értesít.³⁷ Katolikus részről jelen volt viszont Kiss István, aki a katolikus Hivatásszervezet mozgalomról beszélt, s akinek előadására Veres Péter és Erdei Ferenc is érdemben reagált. S jelen voltak olyan összekötő személyiségek is, akik protestáns és KALOT-os népfőiskolákon egyaránt megfordultak, mint például Somogyi Imre író, Muharay Elemér neves színész-dramaturg és Molnár István néptáncművész.

A világháború azonban nem tette lehetővé, hogy a szárszói találkozókön megkezdett párbeszéd és közös munka zökkenőmentesen folytatódjék és szervesen továbbfejlődjék. A személyszintű felekezetközi kapcsolatok azonban a háború legnehezebb időszakában is működőképesekek maradtak.³⁸

³⁵ GYÖRFFY Sándor et al. (szerk.) (1983): *Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete: Dokumentumok*. Budapest, Kossuth Kiadó. III. (kurzíválás az eredetiben).

³⁶ *Diarium Residentiae Budapestiensis ab anno 1926 usque ad annum 1944*. JTMRL II. 4.1. *Diarium 1943*. Az 1943-as titkos győri találkozóról lásd: KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – SOÓS Viktor Attila: Az 1943. augusztus 26-i győri találkozó – A Katolikus Szociális Népmozgalom létrejötte, In: Klestenitz Tibor – Petrás Éva – Soós Viktor Attila (szerk.): *Útkeresés két korszak határán*, i. m. 11–18.

³⁷ *Diarium Residentiae Budapestiensis ab anno 1926 usque ad annum 1944*. JTMRL II. 4.1. *Diarium 1943*.

³⁸ Ehelyütt csupán részben van lehetőség az ellenállásban és a világháború végén zajló református és katolikus tevékenységnek még csupán személyekre fókuszáló bemutatására is, mivel a téma

5.

A háború ugyanakkor nemcsak megnehezítette a felekezetek közötti együttműködést, hanem más nézőpontból tekintve még előbbre is vitte azt, amint a korai ökumenikus gondolat egyik katolikus exponense, Király Kelemen O.F.M. az *Új Ember* 1945. szeptember 2-i számában kifejtette. „Bármint nézzük is a világot, bizonyos, hogy a jelen világháborúnak egyik legnagyobb eredménye az lesz, hogy közelebb hozza egymáshoz a Krisztusban hívőket. Ez olyan eredmény, amely minden fájdalmat, veszteséget segít elfelejteni, egyben olyan világraszóló lehetőség, amelynek megvalósításáért »epedezzen buzgó imádság százazrek – és milliók – ajakán«” – írta meggyőződéssel a ferences szerző.³⁹

Király Kelemen olyan együttműködés tanújaként tette ezt a megállapítást, amely a legnehezebb idők tapasztalatán nyugodott, hiszen maga is részese volt az egyházak összefogásának a front átvonulása idején a Tiszántúlon. 1945-ben, egy új korszak kezdetén, a KALOT is sürgette az egyházak és egyházi mozgalmak egyeztetett együtt munkálkodásának folytatását. Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm más-más útvonalon már 1944 decemberében eljutott Debrecenbe, az ország Ideiglenes Nemzetgyűlésének és Ideiglenes Nemzeti Kormányának székhelyére.⁴⁰ Eredeti céljuk a KALOT háború utáni működésének biztosítása, a szükséges engedélyek beszerzése volt. Debrecenben azonban nemcsak politikai de egyházi vonalon is olyan események centrumába érkeztek, amelyek folytán aktív részvételük és csatlakozásuk – a KALOT ügyein túl – is szükségessé vált és kedvező

további kutatásokat igényel. A személyes kapcsolati háló működésének egy megrendítő lenyomatát említjük csupán: Nagy Töhötöm a világháború után Rómában több ízben találkozott Soos Gézával, és naplójában megörökítette találkozóikat. 1946. július 21-i bejegyzése különösen megleghangú: „Soos Gézával is találkoztam. Itt van most a családja is. Csodálatosan szép családi életet él. Feleségéről P. Mócsy és én is azt mondtuk neki, hogy mi katolikusok az ilyen aszszonyokról mondjuk azt, hogy szent.” In: KERESZTES András (szerk.) (2019): *Nagy Töhötöm: Napló, 1945–46. Százhalombatta, EFO kiadó.* 132.

³⁹ KIRÁLY Kelemen O.F.M. (1945): Egymás felé. A katolikus-protestáns egységmozgalom magyar eredményei, In: *Új Ember*. szeptember 2. 3.

⁴⁰ Kerkai Jenő egy munkatársával, Meggyesi Sándorral Dunaföldvárnál kelt át a Dunán, míg Nagy Töhötöm Ugrin Józseffel Gödöllő-Miskolc irányából érkezett rendkívül veszélyes körülmények között utazva Debrecenbe. Erről lásd: MEGGYESI Sándor (1983): Az út vége, In: *Vigília*. 6. 427–429. és (közreadó) BALOGH Margit (1993): Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója, In: *Jelentkezünk*. I. 113–152.

fogadtatásban részesült. A front átvonulása ugyanis az ideiglenes fővárosban és a Tiszántúlon már 1944 őszén az egyházak létérdekévé tette az együttműködést, és ennek gyakorlata is kialakult a szükséghelyzetben. Az élet normalizálásának előfeltétele azonban az volt, hogy az egyházak az újjáépítés időszakában is zavartalanul végezhesék lelkipásztori és oktató-nevelő feladataikat, és egyúttal újra működőképesse tegyék ifjúsági és társadalmi mozgalmait. Az előttük álló feladatokról különböző tanácskozásokon és az újjáéledő sajtóban is megfogalmazódtak álláspontok,⁴¹ s ezek egybecsengtek a KALOT vezetőinek nézeteivel.⁴² Így természetesnek tarthatjuk, hogy a debreceni felekezeti megbeszéléseken a jezsuiták is részt vettek.

Ebben az átmeneti időszakban meghatározó egyházi és közéleti szerephez jutottak a városban szolgálatot teljesítő egyházi vezetők. Így volt ez két, egymást nagyra becsülő egyházvezető, Révész Imre tiszántúli református püspök⁴³ és Bánáss László prépost, plébános (később veszprémi püspök)⁴⁴ esetében is.⁴⁵ Révész Imre személyében 1938 óta olyan püspök állt a Tiszántúli Református Egyházkerület élén, akinek ökumenikus meggyőződése

⁴¹ FÜRJ Zoltán (1985): A közoktatás újjászervezése a Tiszántúlon, In: *Pedagógiai Szemle*. 4. 359–366.

⁴² *Második évtizedbe indul a KALOT. Eligazítás az új helyzetben*. Felelős kiadó: Ugrin József. Debrecen, KALOT-Mozgalm Ideiglenes Központja, 1945. február 1.

⁴³ Révész Imre (1889–1967) református lelkész, egyháztörténész, püspök. Teológiai és bölcsészeti tanulmányait Kolozsvárott és a franciaországi Montaubanban végezte. 1920-ban a debreceni református egyházközség lelkészévé választották. 1938 és 1949 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke Debrecenben. 1944 végén részt vett az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakítását előkészítő munkálatokban, 1948-ban pedig az ő feladata volt a református egyház és a magyar állam közötti Egyezmény előkészítése és – egyre nehezedő politikai nyomás alatt – aláírása.

⁴⁴ Bánáss László (1888–1949) veszprémi római katolikus püspök. Tanulmányai szerteágazó tehetségét tükrözik: Innsbruckban teológiát, Rómában jogot, Münchenben zenét tanult. 1912-ben Nagyváradon szentelték pappá, aktív működését is itt kezdte. 1942-től debreceni plébános. 1945-től Veszprém apostoli kormányzója, majd 1946. szeptember 4-én nevezték ki veszprémi megyéspüspöknek. Debrecenben 1946. november 30-án szentelték püspökké.

⁴⁵ Ennek lenyomata például Révész Imre köszöntése Bánáss László veszprémi püspökké szentelésén, 1946. november 30-án. RÉVÉSZ Imre (1990): „*Vallomások*” – *Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok, 1944–1949*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 85–87. Az *Új Ember* beszámolója szerint „A református püspök könnyekig megható beszédére Bánáss veszprémi püspök válaszul hangsúlyozta, hogy bár két sínen halad a két egyház, a magyarságban mindketten egységesek.” [N.n.] (1946.): Debrecen búcsúja a régi plébánosától, In: *Új Ember*. 1946. december 8. 4.

életrajzi alapokon nyugodott. Teológiai önéletrajzában a kassai premontrei gimnázium diákjaként szerzett meghatározó tapasztalatai alapján ekként jellemezte pozícióját: „Öntudatos reformátusságom fundamentomai egyszerre rakódtak le oekumenikus hajlamaim és gondolkodásom alapjaival. Két dolog az, amire már ebben a koromban sem lettem volna képes: alkudni a magam hitéből és görbén nézni a másokra, amiért nem ugyanazt a hitet vallja.”⁴⁶ Bánáss Lászlóval való barátságát Révész attól az „itéletes” éjszakától számította, amikor a debreceni Nagytemplom tüzét Bánáss és a katolikus papi szeminárium kispapjai is segítettek eloltani.⁴⁷ A két debreceni egyházvezető együttes fellépésének további szép példája az 1944. november közepétől megjelenő (*Debreceni Néplap*) karácsonyi számában egymás mellett elhelyezett karácsonyi cikkeik megjelenése volt.⁴⁸ Közéleti és politikai szerepvállalásukban is figyelemmel voltak egymás iránt.⁴⁹

Mire a KALOT-vezetők Debrecenbe értek, Révész Imre és Bánáss László vezetésével már egy református–katolikus közös nyilatkozat tervezése és előmunkálatai folytak több debreceni református lelkipásztor és teológiai tanár, illetve katolikus pap, szerzetes és világi munkatárs részvételével.⁵⁰ A KALOT-vezetők ennek a munkának a folyamatába kapcsolódtak be. Nagy Töhötöm visszaemlékezése szerint a közös állásfoglalás alapelveit a következőkben rögzítették:

„I. Mind a katolikusok, mind a protestánsok a teljes lelki elmélyülést akarjuk szolgálni a saját vonalunkon.

II. Szociális és kulturális munkát azonban közösen végezzük (KIE–KALOT; Kisgazdapárt–Néppárt).⁵¹

III. Eredmény legyen: ezekről egy kiáltvány, amelyet a lapokban is közlünk.”⁵²

⁴⁶ RÉVÉSZ (1990). 20. (eredeti helyesírással).

⁴⁷ Uo. 86.

⁴⁸ RÉVÉSZ Imre (1944): Milyen karácsony lesz az idén? és BÁNÁSS László (1944): Mit jelent nekünk karácsony? In: *Néplap*. december 24. 4.

⁴⁹ Nagy Töhötöm úgy tudta, Bánáss prépost politikai szerepvállalását ahhoz kötötte, hogy Révész Imrét Hajdúszoboszlóról, ahová a szovjet invázió elől menekült, visszatérni engedjék Debrecenbe. NAGY Töhötöm (1990): *Jezsuiták és szabadkőművesek* c. könyvében. Szeged, Universum. 168.

⁵⁰ Ennek folyamatát elbeszéli NAGY (1990), 167–170.

⁵¹ Kisgazdapárt = Független Kisgazdapárt; Néppárt = Kereszténydemokrata (később Demokrata) Néppárt.

⁵² NAGY (1990), 168.

A *Vállvetett munkával népünk lelki megújulásáért* című nyilatkozat végül 1945. február 11-én jelent meg ugyancsak a *Néplap* hasábjain.⁵³ Az aláírók megerősítették a felekezetek együttműködésének szükségességét az újjáépítés feladataiban, valamint a magyar társadalom anyagi és lelki talpra állításában.⁵⁴ Az egyházak oktató- és nevelőintézményeinek fennmaradását alapvető követelményként támasztották a kialakuló új politikai rendszerrel szemben, miközben elfogadtak és elkerülhetetlennek tartottak egy méltányos és végiggondolt földreformot. Hitet tettek amellett, hogy az egyházaknak népnevelő és népművelő küldetésük is van, amellyel – tapasztalataikra és hagyományaikra alapozva – az ifjúsági mozgalmak a jövőben is foglalkozni kívánnak. „Legfontosabb feladatunk, hogy a mai hívő keresztény ifjúság a régi idők gyűlölete helyett az egymás iránti megbecsülést és az öntudatos vallásosságot szívja magába” – szölte a végkövetkeztetés.

Mint az közismert, a történelem másként alakította az országot, az egyházak és a „hívő keresztény ifjúság” sorsát. A KALOT-ot a katolikus és protestáns ifjúsági szervezetekkel együtt 1946-ban betiltották,⁵⁵ s bár vezetői megpróbálták más néven és más formában újjászervezni, ez már nem bizonyult járható útnak a Magyar Kommunista Párt hatalomakkumuláló stratégiája nyomán belpolitikai válságba került, majd egypárti diktatúrába sodródó országban. Nagy Töhötöm Dél-Amerikába került, Kerkai Jenőre pedig letartóztatás és hosszú börtönévek vártak, miközben a mozgalom több tagjának állambiztonsági megfigyelés, rendőrhatalom felügyelet, internálás vagy szintúgy börtön jutott osztályrészül. Az üldöztetés különféle formáit a protestáns egyházak és mozgalmak sem kerülhették el. A Kerkai Jenő páter 1943-as – tanulmányunk elején említett – írásában

⁵³ „Vállvetett munkával népünk lelki megújulásáért” – a katolikus és protestáns lelkészek közös nyilatkozata. 1945. február 9., In: *Néplap*. 1945. február 11. 4.

⁵⁴ Aláírták: Révész Imre, Bánáss László, Csontos Oszkár O.F.M., dr. Czeglédy Sándor, dr. Farkas Ignác, dr. Illyés Endre, dr. Ferenczy Károly, P. Kiss Szaléz O.F.M., dr. László Mihály, Nagy Töhötöm S. J., dr. Pálmai József, P. Sütő Albert O.P., Szabó Gábor és Szenes László.

⁵⁵ 1946. június 17-én Budapesten, a Teréz körúton merénylet történt, amelynek szovjet katonai áldozatai is voltak, miközben a feltételezett elkövető holtteste mellett állítólag egy KALOT-igazolványt találtak. A megindult közéleti boszorkányüldözés a felekezeti egyesületek feloszlásában érte el közvetlen célját. Rajk László belügyminiszter 1946. június 22-én feloszlatta a katolikus egyesületeket, közöttük elsőként a KALOT-ot. *Magyar Közlöny*. 1946. június 22. 139. sz. 7150/1946 M. E. sz. r., 7200/1946 M. E. sz. r.

megidézett, „hajóra szálló”, demokratikus és szociális Magyarországért küzdő, ökumenikusan is nyitott fiatal keresztény nemzedék hajóit, úgy tűnt, a történelem viharai véglegesen szétszórták. Vagy a „véglegesen” szót javítsuk „hosszú időre”?

Felhasznált irodalom

- BALOGH Margit (1993): Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója, In: *Jelentkezünk*. I. 113–152.
- (1996): A „Kisatya”: Kerkai Jenő S.J. (1904–1970), In: Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál (szerk.): *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Budapest, Barankovics István Alapítvány. 42–72.
- (1998): *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- (2010): Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban, In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Budapest, METEM.
- CSESZKA Éva (2006): Jezsuita életút a diktatúrák árnyékában. Kerkai Jenő politikája, In: Szilágyi Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Piliscsaba, PPKE – BTK. 683–692.
- FARKAS György (szerk.) (1937): *Vezérkönyv agrárifjúsági vezetők számára*. Szeged, KALOT.
- FRENYÓ Zoltán (szerk.) (2020): *Eszmék és tények. A Mihelics Vid halálának 50. évfordulójára rendezett emlékkonferencia előadásai és Mihelics Vid írásai*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó.
- FÜRJ Zoltán (1985): A közoktatás újjászervezése a Tiszántúlon, In: *Pedagógiai Szemle*. 4. 359–366.
- GYÖRFFY Sándor et al. (szerk.) (1983): *Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete: Dokumentumok*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- HARDI-KOVÁCS Gellért (2021): Soos Géza, az elfelejtett hős, a nemzet lelkiismerete, az ellenállás szíve és lelke, In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 213–236.
- HAVAS Gábor – KULIFAY Albert (szerk.) (1992): *A Soli Deo Gloria szövetség története*. [Budapest], Soos Géza Soli Deo Gloria Református Diák Ifjúsági Alapítvány.
- KERESZTES András (szerk.) (2019): *Nagy Töhötöm: Napló, 1945–46*. Százhalombatta, EFO kiadó.
- KERKAI Jenő S.J. (1943): Ifjúságunk lelkülete és szervezése, In: *Magyar Kultúra*. 15–16.

- KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – SOÓS Viktor Attila (2019): Az 1943. augusztus 26-i győri találkozó – A Katolikus Szociális Népmozgalom létrejötte. In: Klestenitz Tibor – Petrás Éva – Soós Viktor Attila (szerk.): *Útkeresés két korszak határán*. 11–18.
(szerk.) (2019): *Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. Agyagosszergény, Közi Horváth József Népfőiskola.
- KOVÁCS Bálint (1984): A KIE és a népfőiskolai mozgalom, In: *Honismeret*. 27–28.
- LACKÓ Miklós (1996): *Sziget és külvilág*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- LOPPERT Dániel (2010): Ifjúsági élet a két világháború közötti Magyarországon. A Soli Deo Gloria Egyesület története, In: Kulin Ferenc – Veliky János (szerk.): „*Zengett Sionon a zsol-tár*”. *A magyar kálvinizmus kulturális és civilizációs hatásai*. Budapest, Argumentum.
- MEGGYESI Sándor (1983): Az út vége, In: *Vigilia*. 6. 427–429.
- NAGY Tőhötöm (1990): *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, Universum kiadó.
- NÉMETH László (1977): *Homályból homályba – életrajzi írások*. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- PAPP István (2008): *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Budapest, Napvilág Kiadó.
- PETRÁS Éva (2013): Társadalmi tanítás és szociális kérdés: Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében, 1931–1944, In: *Egyháztörténeti Szemle*. 2. 3–19.
(2019): *Álarcok mögött. Nagy Tőhötöm életei*. Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó.
- RÉVÉSZ Imre (1990): „*Vallomások*” – *Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok, 1944–1949*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- UGRIN József (1984): A KALOT népfőiskoláiról, In: *Honismeret*. 2. 25–26.
(1995): *Emlékezéseim. A KALOT parasztfjúsági mozgalomról, a népfőiskolákról, meg egy kicsit előbből is*. Budapest, Magyar Népfőiskolai Társaság – Püski.